

СКЛАДОВІ ЧАСТИНИ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД: ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ВІТЧИЗНЯНЕ НОРМАТИВНЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ

Анотація. У статті аналізується зміст права на справедливий суд, його складові частини та такі характеристики, як доступність правосуддя, рівність прав учасників судового розгляду (зокрема щодо процесуальних прав), незалежність суду та суддів, розумні строки захисту, яким чином вони врегульовані у загальному для судоустрою та статусу суддів законодавстві та Кодексі адміністративного судочинства України та тлумачаться Європейським судом з прав людини.

Ключові слова: право на справедливий суд, доступність судочинства, розумні строки, незалежність суду та суддів, рівність учасників адміністративного судочинства.

Постановка проблеми. Проблеми реалізації права на справедливий суд є доволі актуальними, коли набувають обертів активні реформаційні процеси у судовій гілці влади, процесуальні норми постійно змінюються, а практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) стала певним взірцем, стандартом, на який орієнтуються суди, що здійснюють правосуддя. Ця тема є актуальною і для наукових досліджень, адже дедалі більше наукових праць присвячується дослідженню тих чи інших аспектів прояву цього права, змісту його складових елементів та характеристик (щодо особливостей реалізації у різних видах судочинства). Так, наприклад, дослідженню особливостей реалізації права на справедливий суд, його окремих складових елементів у цивільному процесі присвятили свої наукові праці: Н.Ю. Сакара («Проблема доступності правосуддя у цивільних справах»), О.С. Ткачук («Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві»), В.Д. Примаєв («Справедливість цивільно-правової відповідальності у співвідношенні з принципами розумності, добросовісності, верховенства права, юридичної рівності та пропорційності»), Ю.В. Цюкало («Принципи справедливості у цивільно-правовому аспекті»), особливостям його реалізації у кримінальному праві та процесі – О.Є. Скакун («Реалізація принципу справедливості в процесі призначення покарання у виді позбавлення волі»), О.В. Маслій («Справедливість у кримінальному провадженні»), В.В. Івченко («Принципи справедливості та гуманізму у кримінальному праві»), О.А. Кучинська («Зміст принципу справедливості у кримінальному судочинстві України»). Також варто вказати й на наукові праці, в яких вказане право або його складові елементи досліджується не в контексті особливостей прояву щодо конкретного різновиду судового процесу, а як: конституційна гарантія (наприклад, дисертаційна робота С.В. Луїніна «Принцип змагальності сторін як конституційна гарантія справедливого судочинства в Україні»); характеристика здійснення судової влади загалом (наприклад наукова публікація В.В. Городовенка «Принцип справедливості судової влади: загальнотеоретичні аспекти»); характеристика співвідношення з окремими принципами (наприклад, дисертаційні роботи В.В. Самохвалова

«Законність і справедливість: теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії», О.М. Тарасишиної «Справедливість і толерантність у сучасному праві України», С.В. Околітої «Справедливість та законність як принципи державно-правового регулювання» тощо). Натомість наукових праць, присвячених дослідженню особливостей, виявленню проблемних моментів реалізації права на справедливий суд в адміністративному праві та процесі замало. Серед наявних варто назвати дисертаційні роботи К.О. Клименко («Правозастосування в судовому адміністративному процесі»), Ю.В. Кононенко («Адміністративно-правова охорона права на справедливий судовий розгляд в Україні»), наукову публікацію Н.М. Грена («Справедливість як основа права на справедливий суд») тощо. Вказане актуалізує проблематику дослідження особливостей нормативного врегулювання та реалізації права на справедливий суд в адміністративному судочинстві (з урахуванням тлумачення цього права у практиці ЄСПЛ).

Мета статті – проаналізувати зміст права на справедливий суд, як його було закріплено спочатку у міжнародних документах, до яких приєдналась Україна, а згодом відображено у національному законодавстві про судоустрій і статус суддів та різного роду процесуальних нормах. Враховуючи, що процесуальні кодекси *безпосередньо* не закріплюють цього права, натомість врегульовують певні аспекти, пов'язані з ним (лише у Кримінальному процесуальному кодексі про це право згадується доволі часто, порівняно з іншими вітчизняними процесуальними кодексами, та більш детально регулюються пов'язані з його реалізацією питання, що пояснюється, напевно, тим, що це найновіший за датою прийняття процесуальний кодекс, який вже враховує тенденції, що відбулися у суспільному та державному житті протягом останнього десятиріччя), а також враховуючи висновки, які було зроблено у рішеннях, що стосувались порушень права на справедливий суд, ЄСПЛ, метою публікації є висвітлення специфіки закріплення складових елементів права на справедливий суд та пов'язаних із ним принципів та характеристик у Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАС України).

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз вітчизняного законодавства, яким закріплюється право на справедливий суд, дає змогу виокремити у змісті відповідних норм такі складові елементи цього права та пов'язані з ним характеристики, як: доступність правосуддя, незалежність суду та суддів, розумність строків захисту права та рівність прав учасників судового процесу. Вказані складові елементи та характеристики не є «винаходом» вітчизняного законодавця, адже норми ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [1] частково відтворюють положення ст. 6 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) [2], на застосуванні положень якої й базується практика ЄСПЛ. Аналіз змісту ст. 6 «Право на справедливий суд», а також зміст

Посібників, які видаються дослідницьким підрозділом ЄСПЛ (зокрема, «Посібник зі ст. 6 «Право на справедливий суд» (цивільна частина)» [3], «Керівництво за ст. 6 Конвенції «Право на справедливий судовий розгляд» (кримінально-правовий аспект)» [4] свідчить про чітке виокремлення у змісті відповідної статті положень, які стосуються цивільно-правової та, зокрема, кримінально-правової сфер щодо особливостей реалізації цього права, отже, особливості його тлумачення залежать і від різновиду судочинства.

Щодо адміністративних справ та відповіді на питання, чи підлягає застосуванню вказана норма Конвенції в інших, крім цивільного та кримінального, різновидах судочинства, зазначаємо, що ЄСПЛ у низці своїх рішень постановив, що ст. 6 Конвенції: 1) застосовується у провадженнях, що стосуються соціальних питань (напр., справи: Буххольц проти Німеччини; Фелдбрюгге проти Нідерландів; Салезі проти Італії); 2) застосовується до спорів за участю державних службовців (напр., справи: Пеллегрін проти Франції; Вілхо Ескелінен та інші проти Фінляндії; Олександр Волков проти України); 3) поширюється на конституційні спори (напр., справи: Руїз Матеос проти Іспанії; Паскас проти Литви; Кюблер проти Німеччини); 4) застосовується у справах, що стосуються довілля (напр., у справі Ташкін та інші проти Туреччини); 5) застосовується у справах, що стосуються дітей: а) виховання (напр., у справі МакМайкл проти Сполученого Королівства); б) освіти (напр., у справі Еллес та інші проти Швейцарії); в) права на встановлення батьківства (напр., у справі Алавердян проти Вірменії); б) застосовується у справах, що стосуються права на свободу (напр., у справі Леден проти Франції); 7) застосовується у справах, що стосуються відбування строку покарання або інших схожих обмежень (напр., у справах: Енеа проти Італії; Ганчі проти Італії); 8) застосовується у справах, що стосуються права на захист репутації (напр., у справі Гелмерс проти Швеції); 9) застосовується у справах, що стосуються права на доступ до офіційних документів (напр., у справі Луазо проти Франції); 10) застосовується у справах, що стосуються: а) права на об'єднання (напр., у справі Сакелларопулос проти Греції); б) проваджень стосовно законності існування прав асоціацій, навіть якщо за національними законодавствами це є сферою публічного права (напр., у справі Анекс Ільдезеттеїнек Севетшере та інші проти Угорщини) тощо [3, с. 9–11].

У ч. 1 ст. 6 Конвенції (цивільна сфера поширення) акценти у врегулюванні права на справедливий суд зроблено на: 1) справедливому розгляді; 2) публічному розгляді; 3) розумних строках; 4) незалежності та безсторонності суду; 5) публічному проголошенні судового рішення, з вказівкою на винятки з цього загального правила, коли такі чинники, як інтереси моралі, громадського порядку, національної безпеки, зумовлюють неможливість присутності протягом усього судового розгляду або його частини, зокрема і під час проголошення рішення, преси або публіки. Також це пов'язується з інтересами неповнолітніх або необхідністю захисту приватного життя [2]. Ч.ч. 2 та 3 цієї статті стосуються «кримінальної сфери застосування» права на справедливий суд, а акцент у них зроблено на такому: 1) проголошення презумпції невинуватості; 2) закріплення низки прав обвинуваченого (право на поінформованість зрозумілою мовою про характер і причини обвинувачення, і при цьому відповідна інформація має бути детальною, а строк її надання – негайний; надання можливостей та часу для підготовки до свого захисту; диспозитивність у виборі способу свого захисту – особисто або за допомогою захисника, самостійно обраного; надання безоп-

латної юридичної допомоги у разі об'єктивної змоги оплатити послуги захисника (хоча необхідність дотримання цього положення зумовлена наявністю інтересів правосуддя, вбачається, що її можна застосовувати у будь-якому разі, адже загальною метою будь-якого судового розгляду є саме «правосуддя»); зрівняння у правах, обов'язках, умовах свідків обвинувачення та свідків захисту; гарантування обвинуваченому безоплатної допомоги перекладача у разі незрозуміння мови, яка використовується в суді, або невміння розмовляти нею) [2].

Як вже зазначалось, у своїх рішеннях ЄСПЛ постійно наголошує на необхідності дотримання тих чи інших принципів, дотримання прав, проголошених у ЄСПЛ, і у цих рішеннях доволі часто є детальний аналіз випадків недотримання права на справедливий суд і, зокрема, таких його складових елементів, як доступність правосуддя, незалежність суду та суддів, розумність строків захисту права, рівність прав учасників судового процесу тощо. Наведемо приклади узагальнень кількох справ, які розглядалися ЄСПЛ і стосувалися аналізу порушень права на справедливий суд та його складових елементів.

Так, у справі «Руїз-Матеос проти Іспанії» (ідентифікаційний номер ЕСН-1993-S-003) заявники скаржилися на порушення принципу *процесуального рівноправ'я сторін* у судовому процесі [5, с. 63]. Алгоритм розгляду цієї справи ЄСПЛ полягав у такому: 1) спочатку суд встановлював, чи були позови заявників розглянуті протягом *розумних строків*; 2) після негативної відповіді на це питання з метою з'ясування того, чи було порушено право на справедливий судовий розгляд, суд досліджував порушення: чи було порушено *принцип процесуального рівноправ'я сторін*, який є одним з елементів більш широкої концепції справедливого судового розгляду; 3) встановивши відповідні порушення, ЄСПЛ зробив висновок про порушення *права на справедливий суд* загалом.

У справі з ідентифікаційним номером ЕСН-1995-1-005 [5, с. 50] зачіпаються такі аспекти права на справедливий судовий розгляд, як *доступність судового розгляду*, порушення якого ЄСПЛ визнав відмову суду провести обговорення та заслухати думку заявника у *відкритому судовому засіданні*. У сукупності ЄСПЛ було визнано, що у вказаній справі наявне порушення права на справедливий суд (відсутність обговорень та дебатів, зважаючи на особливий предмет заявлених вимог, порушення права на «публічний розгляд», складовою частиною якого є відкрите судові засідання).

У справі з ідентифікаційним номером ЕСН-1995-1-004 [5, с. 51] порушенням права на справедливий судовий розгляд було визнано неможливість заявника *ознайомитись із деякими конфіденційними докладами та документами*. У цій справі про справедливість згадується у зв'язку з дотриманням *принципу змагальності*, зокрема, з посиланням на ст. 6 ЄСПЛ зазначається можливість *ознайомлення з зауваженнями та матеріалами, що надаються іншою стороною, їх обговорення*.

У справі «Поль Серв проти Франції» (ідентифікаційний номер ЕСН-1997-3-018) [5, с. 21] у контексті права на справедливий суд йдеться про право «будь-якої обвинуваченої особи *зберігати мовчання та її право не сприяти власному засудженню* <...>, що становить серцевину поняття справедливого судового розгляду», закріпленого у ст. 6 ЄСПЛ.

У справі «Лесли Стаббінг проти Великої Британії» (ідентифікаційний номер ЕСН-1996-3-014) [5, с. 32] ЄСПЛ акцентує: «Право на судовий розгляд» включає у свій склад «*право на доступний судовий розгляд*». Останнє розуміється як право на звернення до суду, є лише одним з аспектів першого

і не має абсолютного характеру, адже може певним чином обмежуватись регламентацією з боку держави (зокрема й щодо *встановлення строків давності за певними категоріями справ*).

У справі «Герхард Зюссмани проти Німеччини» (ідентифікаційний номер ЕСН-1996-3-013) [5, с. 33] йдеться про право на справедливий судовий розгляд і про *розумні строки*, щодо яких ЄСПЛ вкотре підкреслив: вони мають оцінюватись залежно від обставин справи та її складності, поведінки осіб, які беруть участь в її розгляді тощо. Далі наголошувалось, що ст. 6 ЄКПЛ зобов'язує держав-учасниць цієї конвенції таким чином організувати свою судову систему, щоб суди могли задовольняти кожному з положень цієї Конвенції, зокрема, в частині розумних строків. Особливо у цьому рішенні наголошується на необхідності врахування важливості кінцевого результату вирішення спору для зацікавленої особи.

У справі «Кениг проти Німеччини» (ідентифікаційний номер ЕСН-1978-S-003) [5, с. 117] йдеться про *розумні строки*, зокрема про їх перевищення стосовно перегляду прийнятих судом рішень (стосовно кожної стадії судового розгляду окремо). За результатами розгляду цієї справи ЄСПЛ дійшов висновку, що перевищення розумних строків судового розгляду є порушенням ст. 6 ЄКПЛ.

Справа «Імброцціа проти Швейцарії» (ідентифікаційний номер ЕСН-1993-S-008) [5, с. 60] має значення для цього дослідження у тому сенсі, що у ній вказувалось як на складову частину права на справедливий судовий розгляд *права на юридичну допомогу* (вирішувалось питання, чи є відсутність на низці допитів адвоката, якого обрала сама сторона, порушенням права на справедливий судовий розгляд).

У справі «Домбо Бехеер» проти Нідерландів» (ідентифікаційний номер ЕСН-1993-S-007) [5, с. 61–62] ЄСПЛ розглядав питання, чи суперечила *принципу процесуальної рівності прав сторін* відмова національних судів надати заявнику *показання як свідку* і чи мало з цієї причини місце порушення права на справедливий судовий розгляд. Також у цій справі ЄСПЛ нагадав, що держави, безсумнівно, мають широкі межі розсуду у визначенні вимог до «справедливого судового розгляду» у цивільному процесі, порівняно з кримінальним, але тим не менш поняття «справедливий розгляд», яке вже сформувалось в юриспруденції, включає вимоги «процесуальної рівності прав сторін» у сенсі справедливої рівноваги між сторонами як у цивільних, так і у кримінальних справах.

У справі «Наби Яа та Г-н Нихат Сарг проти Туреччини» (ідентифікаційний номер ЕСН-1995-2-009) [5, с. 49] ЄСПЛ також підкреслює, що *значна тривалість провадження по справі є порушенням ст. 6 ЄКПЛ*, яка гарантує, зокрема, право на справедливий судовий розгляд у *розумні строки*.

У справі «Гінчо проти Португалії» (ідентифікаційний номер ЕСН-1984-S-006) [5, с. 99] ЄСПЛ акцентує на іншій складовій частині права на справедливий суд – ретельності з боку судді, яка вимагається для здійснення права на справедливе судочинство. ЄСПЛ перевіряв *розумний характер тривалості судового розгляду* у цій справі та дійшов висновку, що цей характер у кожному окремому випадку має оцінюватись з урахуванням обставин справи та на основі критеріїв, що були напрацьовані судовою практикою ЄСПЛ. Будь-які обставини, навіть значне збільшення навантаження на судів через збільшення кількості справ, які розглядаються ними, не виправдовують затягування судового розгляду, недотримання *розумних строків розгляду конкретних справ*.

У справі «Кемпбелл і Фелл проти Великобританії» (ідентифікаційний номер ЕСН-1984-S-005) [5, с. 99–100] ЄСПЛ зазначив, що порушення ст. 6 ЄКПЛ полягає у тому, що не було надано доступу адвокату або *можливості правового представництва інтересів заявника на слуханнях справи*. Порушенням було визнано і відмову у дозволі на консультацію із захисником щодо можливості пред'явлення позову, що є порушенням права на доступ до правосуддя.

У справі «Медхи Зана проти Туреччини» (ідентифікаційний номер ЕСН-1997-3-020) [5, с. 19] ЄСПЛ зазначалось, що неможливість для зацікавленої особи дати показання (у цій справі пов'язана з бажанням особи говорити лише рідною мовою), що стосується права на захист (у сенсі – право на захист себе), актуалізує питання справедливого характеру судового засідання загалом. У цьому ж рішенні йдеться і про порушення розумних строків судочинства.

Про порушення *принципу змагальності* у контексті його закріплення у ст. 6 ЄКПЛ йдеться у справі «Лобо Мачадо проти Португалії» (ідентифікаційний номер ЕСН-1996-1-003) [5, с. 39].

У справі проти Нідерландів (ідентифікаційний номер ЕСН-1997-1-002) [5, с. 30] порушенням права на справедливий судовий розгляд була визнана *відмова судді особисто дослідити матеріали*, які мали першочергове значення для вирішення справи (суд прийняв як доведений факт те, що мав сам дослідити і що могло вплинути на остаточне рішення по справі).

У справі «Саундерс проти Великобританії» (ідентифікаційний номер ЕСН-1997-1-001) [5, с. 30–31] як про порушення права на справедливий судовий розгляд вказується на ущемлення *права на відмову свідчити проти самого себе*. У цій справі ЄСПЛ підкреслюється, що право не сприяти власному засудженню та право на мовчання є загальноприйнятими нормами і становлять серцевину поняття «справедливий судовий розгляд» у ст. 6 ЄКПЛ.

Про дотримання право на справедливий розсуд йдеться і у справі «Брайан проти Великобританії» (ідентифікаційний номер ЕСН-1995-3-022) [5, с. 42], а сама справа пов'язана з вирішенням питання, чи дотримана *процедура встановлення фактів*.

Про право на *доступний судовий розгляд* йдеться у справі «Ваттс проти Великобританії» (ідентифікаційний номер ЕСН-1995-2-011) [5, с. 47] (у контексті можливості встановлення завдатку на покриття судових витрат).

Ключовою тезою, яка характеризує зміст та результати розгляду ЄСПЛ справи «Пудас проти Швеції» (ідентифікаційний номер ЕСН-1987-S-003), може бути така: «Право на справедливий судовий розгляд та *доступ до правосуддя застосовується і до процедур з оскарження*» [5, с. 87].

Висновки. Підсумовуючи аналіз питання щодо змісту та складових елементів права на справедливий суд, зауважимо особливість нормативного закріплення відповідних принципів та прав, які є складовими частинами цього фундаментального права, у КАС України. У цьому контексті варто зазначити, що у ЄКПЛ та рішеннях ЄСПЛ наголошено на необхідності:

1) дотримання *розумних строків захисту прав*, знайшло своє відображення у закріпленні у п. 10 ч. 3 ст. 2 КАС України (в частині обов'язку адміністративного суду перевіряти у справах про оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, чи прийняті (вчинені) такі рішення та дії своєчасно, тобто протягом розумного строку); у п. 11 ч. 1 ст. 3 КАС України, де серед інших термінів надається визначення поняття

«розумний строк»; у ч. 2 ст. 110 КАС України (в частині закріплення обов'язку адміністративного суду вживати певні заходи протягом розумного строку та закріплення низки можливостей, за допомогою яких це можна досягти; у ст. 111 КАС України (щодо обов'язку проведення попереднього судового засідання протягом розумного строку); у ч. 1 ст. 122 КАС України (щодо обов'язку розгляду і вирішення адміністративної справи протягом розумного строку); у ч. 7 ст. 177 КАС України (щодо обов'язку вирішення адміністративної справи про оскарження нормативно-правових актів протягом розумного строку); у ч. 4 ст. 177-1 КАС України (в частині зобов'язання вирішення адміністративних справ про оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради правосуддя; рішень, дій чи бездіяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів протягом розумного строку) [6];

2) дотримання *принципу процесуального рівноправ'я сторін* (процесуальної рівності) знайшло своє відображення у п. 7 ч. 3 ст. 2 КАС України (в частині закріплення обов'язку адміністративного суду перевіряти у справах про оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень питань чи прийняті (вчинені) вони з дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи всім формам дискримінації); у ст. 6 КАС України, яка присвячена врегулюванню права на судовий захист загалом та закріплює, зокрема, заборону позбавлення будь-кого права на розгляд його справи в адміністративному суді, до підсудності якого вона віднесена КАС України (у т.ч. неможливість позбавлення такого права самим себе); у п. 3 ч. 1 ст. 7 КАС України (в частині закріплення такого принципу здійснення правосуддя в адміністративних судах, як рівність усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом); у ст. 10 КАС України «Рівність усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом», яка розуміється як рівність учасників у реалізації процесуальних прав та як заборона привілеїв або обмежень прав учасників адміністративного процесу за низкою ознак. Що ж стосується такого аспекту, про який зазначалось у наведених вище справах, що розглядалися ЄСПЛ у контексті дотримання принципу процесуальної рівності, як *надання можливості заявнику давати показання як свідок*, КАС України закріплює таку можливість. Так, у ч. 1 ст. 76 встановлюється: «Сторони, треті особи або їхні представники, які дають пояснення про відомі їм обставини, що мають значення для справи, можуть бути за їхньою згодою допитані як свідки» [6];

3) забезпечення *доступного судового розгляду* знайшло певне відображення у КАС України, щоправда, безпосередньо про доступність як характеристику правосуддя у КАС України не згадується, а ті кілька статей, в яких йдеться про доступ, за своїм змістом не стосуються питань доступу до адміністративного правосуддя, натомість у КАС України врегульовано такі аспекти цієї складової частини права на справедливий суд, як закріплення загального правила про відкритість судового розгляду у порядку адміністративного судочинства та закріплення норм про обговорення та дебати. Так, ст. 152 КАС України безпосередньо присвячена судовим дебатам, де і зазначається, що вони складаються з промов осіб, які беруть участь у справі, в яких можна посилалися лише на обставини і докази, які досліджені в судовому засіданні (ч. 1). У цій статті також врегульовано порядок виступів (ч.ч. 2, 3, 4, 5) та закріплюється право адміністративного суду встановлювати регламент промов осіб, які беруть участь у справі, що визначає їх тривалість

(ч. 6). Також закріплюється право на репліку (вже після судових дебатів). Крім цього, у КАС України врегульовано ситуації, коди під час судових дебатів з'ясувались певні нові обставини, які варто дослідити. У такому разі суд постановляє ухвалу про повернення до з'ясування обставин у справі (ч. 7 ст. 152 КАС України) [6];

4) дотримання *принципу змагальності* певним чином знайшло своє нормативне закріплення у ст. 7 КАС України (в частині закріплення відповідного принципу адміністративного судочинства, щоправда, у поєднанні з іншими принципами – диспозитивністю та офіційним з'ясуванням усіх обставин у справі) та у ст. 11 КАС України, де вказані принципи набули свою деталізацію [6]. Що ж стосується строків давності, на які як на складову частину права на справедливий суд і, зокрема, змагальності, йдеться у тих прикладах рішень ЄСПЛ, які наводились вище, зазначимо, що у ст. 99 КАС України регулюються питання строків звернення до адміністративного суду, де встановлюються строки звернення з адміністративним позовом про захист прав, свобод та інтересів (загальне правило – шестимісячний строк громадян, який обчислюється з дня, коли особа дізналася або мала дізнатися про порушення, та такий самий строк для суб'єктів владних повноважень, щоправда, обчислюється він із дня виникнення підстав, що дають суб'єкту владних повноважень право на висування передбачених законом вимог. Встановлено і винятки із цих загальних правил, передбачено особливості в частині строків для окремих категорій справ. Варто також зазначити, що положення ч. 2 ст. 99 КАС України не були незмінними і стосовно права громадян на звернення до адміністративного суду вони скорочувались, але в цій частині положення КАС України було визнано конституційними (Рішення Конституційного Суду № 17-рп/2011 від 13.12.2011 р.). Наслідки пропущення строків звернення до адміністративного суду встановлюються у ст. 100 КАС України;

5) дотримання *права не свідчити проти себе* знайшло своє відображення у ст. 63 Конституції України та у ч. 3 ст. 65 КАС України. У Конституції, зокрема, йдеться про те, що особа «не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе <...>» [7], а у КАС України закріплюється, що фізична особа має «право відмовитися від давання показань щодо себе» [6];

6) забезпечення *права на юридичну допомогу*, забезпечення *можливості правового представництва інтересів заявника* на слуханнях справи знайшло своє відображення у ст. 16 КАС України, де, зокрема, встановлено право кожного на користування правовою допомогою під час вирішення справ в адміністративному суді (ч. 1), забезпечення якого передбачається за допомогою: а) інституту адвокатури або залучення інших фахівців у галузі права (якщо така можливість надається законодавчими актами); б) закріплення порядку та умов надання правової допомоги, прав та обов'язків адвокатів та інших фахівців у галузі права (ч. 2 ст. 16 та інші норми КАС України, а також норми інших законів); в) закріплення «відсилкової» норми до законодавства з питань надання безоплатної правової допомоги, яким регулюються підстави і порядок її надання (ч. 3 ст. 16 КАС України); г) закріплення переліку документів, якими підтверджуються повноваження представників (зокрема ч. 5 ст. 58 КАС України); г) врегулювання питань здійснення та можливого відшкодування витрат на правову допомогу, акцентування на існуванні певного граничного розміру компенсації таких витрат (ст. 90 КАС України); д) закріплення можливості надавати допомогу в оформленні позовної заяви службов-

цем апарату адміністративного суду, якщо таким є прохання позивача (ч. 3 ст. 105 КАС України); е) закріплення норм про необхідність вказівки у позовній заяві у відповідних справах клопотань про звільнення від оплати правової допомоги і забезпечення надання правової допомоги, якщо відповідний орган відмовив особі в забезпеченні правової допомоги (п. 5 ч. 1 ст. 106 КАС України);

7) забезпечення права свідчити у процесі рідною мовою знайшло своє відображення у низці норм КАС України, зокрема, у закріпленні права мати перекладача, врегульованні його процесуального статусу, закріпленні норм про необхідність складання ним присяги, закріпленні положень про можливість притягнення його до кримінальної відповідальності за завідомо неправильний переклад, за відмову без поважних причин від такого перекладу, закріпленні можливості заявлення відводу цьому учаснику адміністративного процесу тощо (ст. ст. 62, 68 та інші КАС України [6]);

8) забезпечення безпосередності сприйняття та дослідження доказів суддею (судом) у процесі розгляду адміністративної справи знайшло своє відображення: у ч. 1 ст. 86 КАС України, де закріплено, що внутрішнє переконання судді має ґрунтуватися на безпосередньому дослідженні доказів; у ч. 5 ст. 150 КАС України, яка встановлює, що у випадку відкладення розгляду справи її новий розгляд починається спочатку; у ч. 2 ст. 26 КАС України, яка встановлює обов'язок розгляду адміністративної справи спочатку у разі неможливості продовження її розгляду одним із суддів та залучення іншого судді тощо.

Щодо того, що забезпечення реалізації права на справедливий судовий розгляд та доступ до правосуддя стосується всіх стадій судового розгляду, зазначимо, що закріплення більшості з наведених як приклад норм у загальній частині КАС України свідчить про те, що стосуються вони всіх стадій, які будуть виникати під час розгляду конкретних справ у порядку адміністративного судочинства. Перспективним напрямом подальших наукових досліджень із питань особливостей реалізації права на справедливий суд в адміністративному судочинстві є аналіз змісту кожної зі складових частин цього права, дослідження судової практики, яка стосується різних аспектів реалізації цього права.

Література:

1. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 31. – Ст. 545.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 04.11.1950 р. (із змінами). Ратифікована Україною Законом від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13; 2006. – № 32. – Ст. 270.

3. Посібник зі ст. 6 «Право на справедливий суд» (цивільна частина) / Рада Європи; Європейський суд з прав людини. – 2013. – 77 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.echr.coe.int.
4. Руководство по ст. 6 Конвенции «Право на справедливое судебное разбирательство» (уголовно-правовой аспект) / Совет Европы; Европейский суд по правам человека. – 2014. – 72 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.echr.coe.int.
5. Бюллетень конституционного правосудия. Специальный выпуск. Основные решения Европейского суда по правам человека. – Страсбург 23 марта, 2000. – 138 с.
6. Кодекс адміністративного судочинства : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–36, № 37. – Ст. 446.
7. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

Гимон Н. М. Элементы права на справедливый суд: практика Европейского суда по правам человека и отечественное нормативное регулирование

Аннотация. В статье анализируются содержание права на справедливый суд, его составляющие и такие характеристики, как доступность правосудия, равенство прав участников судебного рассмотрения (в т.ч. в части процессуальных прав), независимость суда и судей, разумные сроки защиты, каким образом они регулируются в общем для судоустройства и статуса судей в законодательстве и Кодексе административного судопроизводства Украины и толкуются Европейским судом по правам человека.

Ключевые слова: право на справедливый суд, доступность судопроизводства, разумные сроки, независимость суда та судей, равенство прав участников административного судопроизводства.

Himon M. Elements of the right for a fair trial: the practice of the European Court of Human Rights and the domestic statutory regulation

Summary. The article analyzes the content of the right for a fair trial, its components and characteristics such as the access to justice, equality of participants' rights inside the court hearing (including the due-process rights), independence of judges and courts, reasonable time periods of protection as they are regulated in general for the judicial system and the status of judges in the legislation and in Administrative Court Procedure Code of Ukraine of Ukraine and interpreted by the European Court of Human Rights.

Key words: the right for a fair trial, the availability of legal proceedings, reasonable time, independence of the court and judges, equality of parties in administrative proceedings.